

DÉRI ZSUZSA*

SZONDI LIPÓT ÉS HERMANN IMRE

Szondi zürichi Mélypszichológiai Intézetének egy *híd* van az emblémájában, és ez az embléma rajta szerepel az intézet dolgozóinak valamennyi publikációján és levélpapírján. Ez a híd kifejezi Szondi elméleti és emberi orientációját — nevezetesen azt, hogy a terápia lényege a hídépítés; híd az emberek között, híd az emberi lélek különböző rétegei között, híd a mélypszichológiai iskolák között, amelyek közül manapság mindegyik a tudattalan más-más rétegét tekinti vizsgálódási területének. Freud a személyes, elfojtott tudattalannal, Szondi a „családi”, genetikailag megalapozott tudattalannal, Jung pedig a faji, kollektív tudattalannal foglalkozott. Szondi elfogadja ezt a háromféle megfogalmazást, de ki akarja építeni a köztük kapcsolatot teremtő hidakat is. Intézete egyszerre kutatási, oktatási és terápiás centrum. Az itt dolgozó munkatársak a mélypszichológiai irányzatok szintézisének létrehozásán fáradoznak. Maga Szondi pedig mindig is azzal foglalkozott, hogy a közte és Freud között kiépíthető hidat megteremtse. *„A befejezett és a vég nélküli analízis”* ösztönözte Szondit arra, hogy kidolgozza az ösztön-elmélet biológiai alapjait.

Freud ugyanis a *„A befejezett és vég nélküli analízisben”* (1938) és a *„Túl az örömeiv-ben”* (1919) fejti ki azt az elképzelését, hogy az ösztönök alkati erejének megsemmisítő a hatalma, és ezzel szemben a terápiás erőfeszítések — ahogy Freud írja — „eredménytelenek”.

Szondi az ösztönök genetikusan alkati eredetére alapozta elméletét és terápiáját, elfogadva azt, hogy az ösztönök korlátokat szabhatnak a terápiás célkitűzéseknek. Ugyanakkor nem vette át Freud átható pesszimizmusát azzal kapcsolatban, hogy az ösztönök konzervatív, ismétlést létrehozó alkati ereje igencsak szembekerülhet a terápia módosító erejével.

Szondi hisz abban, hogy a gének korlátokat szabnak az egyéni sors vagy személyes élettörténet lehetséges formáinak, de azt is hiszi, hogy ezeken a külső korlátokon belül széles lehetőség nyílik az alkatilag adott ösztöntendenciák különböző kanalizációira. A terápiának az a célja, hogy a kanalizációk konstruktív formáit segítse elő.

Szondi terápiás munkájának fő célja olyan hidak kiépítése, amelyek összekötik a legmélyebb biopszichológiai rétegeket azokkal a viselkedésrétegekkel, amelyekben a mindennapi élet sorsformáló, manifestált választásai végbemennek. Szondi pszichoterápiájának, amelyet Sorsanalízisnek nevez, az a célja, hogy ezeket az összekapcsoló kötelekeket tudatossá tegye, és ily módon érthetővé tegye a beteg számára azt, hogy legmélyebb biológiai-genetikai szükségletei hogyan befolyásolják sorsformáló választásait.

*A szerző Szondi Lipótnál tanult Budapesten. Később az Egyesült Államokban dolgozott pszichóanalitikusként, 1983-ban bekövetkező haláláig. Nem sokkal előtte keletkezett írása egy nagyobb előadásának része. Közlésével egyszerre kívánunk adózni a két mester és a tanítvány emlékének.

Ezeknek az összefüggéseknek a tudatossá tétele csökkenti a génekben rejlő ismétlési erőt, amely az egyén tudta nélkül folyamatosan azon fáradozik, hogy bizonyos, a családban korábban már előfordult életformákat újra létrehozzon. Ezek a genetikailag megalapozott ösztönök az ismétlési kényszer gyökerei. Ez a biológiai ismétlési kényszer hajtja az egyént olyan választások felé, amelyek az egyén családi múltjának repertoárjából származó életformák, elsősorban az egyénben „elfojtott”, múltbeli manifeszt kóros elemek újraalkotásához vezetnek: vagyis amelyek nyílt manifesztációi a domináns gének ellenállhatatlan hatásának. A biológiai „elfojtott”, latens—recesszív génkészlet képviseli minden egyes embernél azt a „családi tudattalant”, amely manifeszt megjelenési formákra tör. Szondi *sorsanalízisének* az a célja, hogy a potenciálisan ártalmas, genetikailag irányított acting-out lehetőségét csökkentse, és hogy a tudatos ismeret segítségével rugalmasságot és „irányíthatóságot” kölcsönözzön a gének makacs és — szó szerint — konzervatív irányító erejének.

Nyilvánvaló a rokonság Szondi elmélete, valamint Freudnak az ismétlési kényszeréről és az „indulatátvételről” alkotott elképzelése között — mivel ez utóbbi az ismétlési kényszer egy megnyilvánulási formája. A pszichoanalízisben a választást determináló előd a „korai internalizált tárgy”, rendszerint az internalizált szülő-imágó. A *sorsanalízis* viszont az újonnan fogant organizmus legkorábbi, szó szerint *internalizált* tárgyainak hatásaival foglalkozik, nevezetesen: az elődök génjeinek materiális internalizációjával. Ezeknek a regresszív tendenciáknak mint aktív forma-kialakító faktoroknak a hatására jön létre az organizmus nagyon korai formai és tartalmi imprintingje és mintázata.

A Szondi által alkotott kísérleti-választási módszernek, a Szondi tesztnek is a genotropizmusról alkotott elmélet az alapja. A teszt használata és értelmezése is része a sorsanalízis terápiás módszerének. Ennek során kísérletet tesztnek arra, hogy a beteg számára tudatossá tegyék a genetikailag determinált családi tudattalan és az egyén életminta-formáló választásai közötti kapcsolatot.

Nem kis megtiszteltetés volt számomra, hogy először tanítványa, majd kutatási asszisztense és tanársegédje, később munkatársa lehettem Szondinak azokban a döntő években, amikor kidolgozta sorselméletét és tesztmódszerét. Mi, akik a klinikáján dolgoztunk, alkottuk a „genotróp családot”, ahogy magunkat neveztük, vagyis a Szondival dolgozók olyan kis csoportját, akik maximálisan hűek voltak hozzá, szenvedélyesen elkötelezték magukat neki és akik számára minden egyes nap újabb és újabb izgalmas felfedezést hozott a különböző teszt-profil konstellációkkal kapcsolatban. Ha az empirikus eljárás során valami új jelentésre találtunk, olyankor ezt mindig az elméleti magyarázat követte. Az így kialakult elképzelések részben Szondi önálló gondolatain alapultak, de nem téveszthető szem elől az sem, hogy a Szondi-teszt értelmezését mélyen áthatja a pszichoanalitikus elmélet. Egészen konkrétan Hermann elméletéről van itt szó, az anya—gyerek duálunióról és elméleti alapjáról, a „megkapaszkodás és keresés ösztön-párról”.

Nekem a Szondi-teszt 8 faktoros rendszere volt a pszichológiai anyanyelvem („apanyelvem”), vagy talán még most is az. Ez egy olyan alapvető fogalmi rendszer, amelyre minden más elméleti rendszer és nyelv rávetítődött és számomra minden úgy nyerte el valódi jelentését, hogy átszűrődött, asszimilálódott ezen az „alap-mátrixon”. Szerencsés voltam, hogy ily módon tanulhattam meg a komplex pszichoanalitikus je-

lenségeket, mivel a teszt-profil megszerkesztése során az ösztönös késztetések és elhárítások működésének konkrét, vizuális jellegű „tudományos modelljét” alkottuk meg. A Szondi-teszt speciális szépsége, hogy profil formájában, közvetlen vizuális alakban tükrözi vissza az adott egyén ösztön és elhárítási struktúrájának komplex alaki minőségét. A teszt-profilon vizuálisan felismerhetők az olyan absztrakt fogalmak, mint az integráció, a hasadás, a rigiditás, az intenzitás, az ambivalencia, a projekció, az introjekció, a szadomazochizmus, valamint az ellentétes ösztönkésztetéspárok (mint pl. Hermann „megkapaszkodás és keresés” ösztönpárja). Az adott személy komplex pszichodinamikája és a Szondi tesztet alkotó 48 elmebeteg fényképére adott „rokonszenvi” és „ellen-szenvi” választásainak egyszerű vizuális eredménye között izomorf megfelelés van.

A klinika hetenkénti „kis szemináriumain” számoltunk be arról, hogy milyen előrehaladást tettünk Szondi elméletének és a teszteredmények értelmezésének megismerésében. Ezeknél formálisabbak voltak azok a beszámolók, amelyek a havonta megtartott „nagy üléseken” szerepeltek. Az üléseket Szondi otthonában, az erre a célra előadóteremmé átalakított gyönyörű, nagy dolgozószobában tartottuk. Ezek a nagy szemináriumok különböző szakterületek kiemelkedő képviselői által tartott előadások fórumai voltak. Az előadások témái nagyon széles skálán mozogtak. Így egy-egy ilyen ülés fóruma volt a pszichoanalízisnek, a jungiánus pszichológiának, a mitológiának, az általános pszichológiának és természetesen Szondinak (aki saját kutatásairól beszélt), olykor pedig nekünk, a „genotróp család” tagjainak. Hermannék és Bálinték rendszeresen látogatták az üléseket és alkalmanként felolvasták dolgozataikat, akárcsak Szondi legjobb barátja, az öreg Dr. Hollós tette. Szintén rendszeres résztvevő volt Dr. Pető András, a most New Yorkban élő pszichoanalitikus és későbbi felesége, Dr. Kardos Erzsébet is, aki rangban a második volt Szondi klinikáján. Rendszeres résztvevője és előadója volt a nagy szemináriumoknak Kerényi Károly, a klasszika filológus, a mitológiák nagy tekintélyű tudósa, aki később Junggal dolgozott, és együttműködött Thomas Mann-nal, a József-trilógia munkálatai közben. Dr. Jakobi Jolán, aki később Jung egyik legkiemelkedőbb tanítványa lett Zürichben, Szondi egyik nagy szemináriumán olvasta fel első jungiánus elméleti dolgozatát. Ez az írás lett aztán az alapja legismertebb könyvének is.

Ezek a nagy szemináriumok intellektuálisan rendkívül izgalmasak voltak. A különböző elméletekből kiinduló megállapítások között nagyon gyakran sikerült kapcsolódási pontot találnunk. Az egyik alkalommal én számoltam be három anya-lánya „folie a deux” esetről; az eseteket a Szondi-teszt profilok sorozatával illusztráltam és Hermann „duálunió” elmélete alapján értelmeztem őket. Különösen nagy hangsúlyt kapott ebben az anyák paranoid „átfolyásos” azonosítása és a lányok introjektív identifikációja. Az identifikációnak ezek a formái Hermann eredeti fogalmai. E dolgozat készítése során értettem meg igazán Hermann gondolatait és boldoggá tett engem, hogy dolgozatom neki magának is tetszett.

Hermann Imrét (és Hermann Alicét is) nagy érdekelte Szondi elmélete. Egy rövid önéletrajzi megjegyzésében Hermann kijelentette, hogy ha nem lett volna folyamatos tudományos együttműködés közte és a felesége között, akkor nem lett volna képes létrehozni azt a munkát, amit megalkotott.

Mint a Pszichoanalitikus Intézet egyik jelöltje, látogathattam Hermannak mazochizmusról szóló szemináriumát. Ez nagyon nehéz elméleti szeminárium volt, amely az

anya—gyerek duálunió szükséges, de pszichobiológiai korai felbomlása szempontjából foglalkozott a mazochizmussal. Hermann újonnan megalkotott ösztönpárja, a „megkapaszkodás” és a „keresés” elméleti kettősének keretében gyakorlatilag az egész freudi metapszichológiát átgondoltuk és újratárgyaltuk.

Hermann elméletében az individualizáció az elsődleges anya—gyerek duálunió felbomlásának traumájával kezdődik. Ekkor a gyermek olyan új tárgyak keresését kezdi meg, amelyekbe „meg tud kapaszkodni”. A duálunió megszűnésének idejétől és módjától, valamint a gyermek alkati adottságaitól függően egészséges, kreatív vagy patológiás következményei lehetnek egy ilyen eseménysornak. A kényszerű elszakadás traumája következtében a megkapaszkodó kezek aktivitása átalakulhat szadisztikus szakítássá és karmolássá, vagy a kéz mazochisztikus, öndestruktív tevékenységek passzív tárgyává válhat, mint pl. az önbüntető jellegű „tépés” és harapás. (Ebben az elméletben maga az orális ösztön nem jelenik meg.) A „beolvadásra” és az „elszakadásra” való hajlam nem más, mint a szeparációs trauma jóvátételére tett kísérletet. A beolvadás és az elszakadás kényszeresen ismétlődő karaktervonásokká válhatnak és mindkét típus könnyen vezethet szado-mazochisztikus tárgykapcsolatokhoz, a felek egymással állandó sértettségben harcoló szövetségéhez. A beolvadni vágyó partner állandóan visszautasítottnak érzi magát, de kapaszkodásával és panaszaiával állandóan gyötri a másikat, míg az „elszakadó” úgy keres megoldást a szeparációs traumára, hogy kényszeresen és ismételten elszakítja magát a másiktól — anélkül azonban, hogy teljesen elszakadna tőle. Ez a minta az adott egyén egymás után következő kapcsolataiban folyamatosan ismétlődhet, és néha az is megtörténik, hogy ugyanaz az ember a következő kapcsolatában az előzővel ellentétes szerepet vállalja el. A szeparációs trauma legyőzésére tett kísérlet lehet a vagyon és a vásárlás iránti szenvedély is, mivel ebben az esetben a „megkapaszkodás” az élettelen tárgyakba történik.

A szemináriumok témái tükrözték azt, hogy milyen nyugodt és mély gondolkodású szemináriumvezető Hermann; e képességében Hermann Alice is követte őt. Hermann rendkívüli módon érdekelte a gondolkodás minősége és formális lépései. Számos dolgozatának volt témája *maga* a „mély gondolkodás”. A korai leválás fájdalmának ismétlési kényszere révén a mély gondolkodás az elmeműködés erotizációjához és a mazochizmushoz kötődik. Hermann Imrét (és Hermann Alicét is) nagyon érdekelte az, hogy milyen összefüggés van a gondolkodási folyamatok formális alaki tulajdonságai és ösztönös eredetük között. Ezek, a gondolkodás formális tulajdonságaival kapcsolatos analitikus kutatások kapcsolatba hozhatók azokkal a vizsgálatokkal, amelyeket később az 1950-es években az Egyesült Államokban az ún. „kognitív stílusok” feltárása érdekében végeztek (George Klein, Hermann Witkin). Hermann azonban már 1920-ban publikálta a dichotomizáló gondolkodással (duális lépéssel) és a gondolkodás és percepció széli vagy középponti hangsúlyával kapcsolatos vizsgálatait. Hermann 89. születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen tartott előadásában is hű maradt e tárgyhoz. Schreber téveseszmés gondolkodásának formális duális lépéseiről szólt.

Hermann kívált érdeklődött a matematika iránt és képzett is volt ezen a téren (pl. írt egy tanulmányt a két Bolyai nem-euklédesszi geometriájának eredetéről). Nagyon foglalkoztatta őt Fechner személyisége és bizonyos speciális képességek létrejöttének pszichológiája is. Ezeket a képességeket a megkapaszkodás és elszakadás végrehajtó szerveinek erotizációjával hozta kapcsolatba. A dichotomizáló gondolkodás

„duális lépését”, a szerveződési és választási folyamatokban megnyilvánuló „széli és középponti reakciók” iránti preferenciákat összekapcsolta a „megkapaszkodási ösztön” viszontagságaival, ennek az ösztönös késztetésnek a korai, traumatikus megzavarásával és az ezt követő „keresési” késztetéssel. Ha egy személy feladja a megkapaszkodás reményét, akkor megteszi a következő lépést, vagyis „elfordul” és egyedüliségét (a „középpontot”) hangsúlyozza ki. Ezeknek az ösztönalapú késztetéseknek nemcsak a gondolkodás formális lépései felelnek meg, hanem a gondolkodás erotizációja is.

Szondi és Hermann — akárcsak a budapesti iskolát megalapító Ferenczi, valamint az iskola további reprezentatív alakja: Bálint — elméleti beállítottságában és gyakorlati munkájában is kiemelte a „tárgykapcsolatok” jelentőségét már évtizedekkel azelőtt, hogy e kifejezést a pszichoanalitikus irodalom egyáltalán megalkotta volna. Egyikük sem tekintette az újszülöttet „zárt rendszernek” aki a primer nárcizmus állapotában születik meg, és akit csak a libidinózan megterhelt szervekben felhalmozódott ösztönfeszültség és az általa okozott fájdalom csökkentése vezérel. Számukra a csecsemő ösztönkésztetéseinek célja az anyával való kapcsolatteremtés szükségletének kielégítése, és ez sokkal alapvetőbb, mint az „orális” vagy az „anális” pregenitális ösztönök követeléseinek a teljesítése. A csecsemő *egész* lényének szüksége van arra, hogy kapcsolatban legyen az anyjával — illetve, hogy szeretetet kapjon az anyjától. E szemlélet szerint az egészséges vagy patológiás énejlődés és személyiségalakulás a legkoraiabb anyagyerek kapcsolat mátrixából ered.

Szondi is ezt a nézetet vallja, hiszen az egyéni fejlődés legalapvetőbb traumájának ő is a csecsemőnek az anyjától való elszakadását tekinti, de úgy véli, hogy erre a kiinduló traumára minden ember másképp reagál egymástól minőségileg különböző ösztönfaktoraitól függően. Szondi az egész én és „self”-fejlődést az elsődleges duálunió felbomlására adott komplex reakciómintának tekinti, amelynek során az egyén folyamatosan kísérletet tesz arra, hogy az alapvető elszakadás előtti egyensúlyt helyreállítsa. (Ez a folyamat különböző életkorú gyerekek teszt-profiljainak vizsgálatakor jól követhető.) Hermann elméletének nyilvánvalóbban központi tétele a gyermek korai leválásának döntően káros hatása a fejlődésre.

Szondi elmélete tükröződik az általa választott terápiás formában. A sorsanalitikus aktívan irányítja betegeit „létezésük pozitív lehetőségei” felé. A genetikai faktorok multipotencialitása — amelyre a teszteredményekből és a családfákból következtetünk — vezette el Szondit az „operotropizmus” fogalmához, amely azt jelenti, hogy minden potenciálisan veszélyes ösztönkésztetés levezetést találhat vele speciális összhangban levő, társadalmilag hasznos foglalkozásokban és szakmákban.

Hermann nem írt technikai kérdésekről, sem újító sem más formában. Ő tisztán elméleti szakember. Úgy vélem, hogy terápiás álláspontjának alapvetően freudi jellege, az analitikus ösztönelméletben létrehozott heurisztikus változtatásai ellenére is változatlan maradt. Biztos vagyok benne, hogy valószínűleg még Freudnál is kevesebb új „paramétert” vezetett be az úgy nevezett „klasszikus” freudi módszerbe. Hermann csendesesen komoly természete jól megfelel annak a freudi követelésnek, hogy az analitikus non-direktív és „passzív” legyen. Nála nem fordult elő olyan, hogy acting-out helyzetbe került volna a beteggel — vagy az, hogy ő célzottan acting-out-ot váltott volna ki a betegből. Meggyőződésem, hogy Hermann szeret csendesesen „szabadon lebegő” figyelemmel hallgatni, mivel úgy véli, hogy így juthat helyes értelmezésekhez.

Hermann Imre hisz a verbális értelmezés terápiás hatásában és a betegnek az — akár intellektuális folyamat formájában nyert — belátásaiban. Számára az „intellektuális szféra” emocionálisan nem steril, mivel a gondolkodás folyamata intellektuális alapokon, megfelelő agyi működések formájában zajlik, és mint ilyen, más végrehajtó szervekhez hasonlóan erotizálható. Új ösztönelméletének következményei valószínűleg csupán értelmezéseinek tartalmában jelennek meg, nem pedig analitikus magatartása más vonatkozásaiban.